

Список використаної літератури та джерел:

1. Пономаренко М. Золотонощина / М. Пономаренко. – Черкаси : Обллітвидав, 1991. – 91 с.
2. Пономаренко М. Золотонощина в осадах / М. Пономаренко. – Золотоноша : [без вид.], 2001. – 74 с.
3. Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. Нарис історії і сьогодення Золотоношського району / Г. М. Голиш, Л. Г. Голиш, М. Ф. Пономаренко. – Черкаси : Вертикаль, 2008 – 572 с.
4. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1908 годъ. – Золотоноша : Типогр. П. Лепского, И. Вудмана, 1909. – [296 с.].
5. Третья подворно-хозяйственная земская перепись въ Полтавской губернии в 1910 г. Золотоношский уезд. – Полтава : Электр. типогр. Г. И Маркевича, 1913. – 336 с.
6. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-4178, оп. 1, спр. 166.
7. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества / под. ред. В. П. Семенова. – СПб : Изд. А. Ф. Девриена, 1903. – Т. 7. – 512 с.
8. Весник. – 1910. – 5 ноября.
9. Клировая книга Полтавской епархии за 1902 годъ. – Полтава : [без издат.], 1902. – 655 с.
10. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 315, оп. 2, спр. 499.
11. ЦДІАК. – Ф. 322, оп.1, спр. 648.
12. ДАЧО. – Ф. 4178, оп. 1, спр. 162.

Referenses:

1. Ponomarenko, M. (1991). *Zolotonishchyna*. Cherkassy: Oblitvyd, 91 (in Ukr.)
2. Ponomarenko, M. (2001). *Zolotonishchiya in sieges*. Zolotonosha: [without view.], 74.
3. Golish, G. M., Golysh, L. G., Ponomarenko, M. F. (2008). *Traveling Zlatokrai*. An Essay on the History and Present of the Zolotonosha District. Cherkassy: Vertical, 572 : il
4. Appendix to the report of Zolotonosha County Zemstvo Governorate for 1908 (1909). Zolotonosha: Typogr. P. Lepsky, and Wudman, 296.
5. *The third underground economic zemstvo census in the Poltava province in 1910 Zolotonosha district* (1913). Poltava: Electr. typographer G. Markovich, 336.
6. State Archives of Cherkasy region (hereinafter – DACO). F. R-4178, op. 1, sp. 166
7. *Russia. A complete geographical description of our Fatherland* (1903). / under. Ed. V. P. Semenova. SPb: Izd. A. F. Devrien, 7, 512.
8. *Vesner*. November 1910. November 5.
9. *Clearing book of the Poltava diocese for 1902*. Poltava: [without ed.], 655.
10. *Central State Historical Archives in Kyiv* (hereinafter – CDIAK). F. 315, op. 2, 499.
11. CDIAK, f. 322, op. 1, sp. 648.
12. DACO, p. 4178, op. 1, sp. 162.

G. Golysh, L. Lisytsya

PEASANTRY OF ZOLOTONSKY DISTRICT IN THE AGE OF REVOLUTIONARY SHOCKS AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY: EVERYDAY LIFE AND THE STRUGGLE FOR LAND AND FREEDOM

The essence of the problem considered in the article is to grasp the epistemologically important topic of everyday life of the most massive category of Ukrainian society, which at the beginning of the last century was a peasantry.

The purpose of the proposed intelligence is to analyze the daily life and participation in protest actions of the peasantry of Zolotonysk district from 1905 (the beginning of the First People's Revolution) to 1921 (the end of the Ukrainian

Revolution) based on documentary sources (including archival sources) and early printed publications.

Applied descriptive, retrospective, comparative, historical, statistical and analytical methods of research. Taking into account the wide range of issues considered in the development of economics and public life, authors on the interdisciplinary level also used methodical tools and some definitions of economic theory and sociology.

Based on the empirical material involved, the authors analyzed the daily routine of the Zolotonosha district of the Poltava province. It was established that the peasantry was more than 90 % of the population of this region. The landlessness and plenty of peasant families caused striking social conflicts and mass poverty. In the countryside, darkness and ignorance prevailed, and low levels of health care turned into mass mortality. The forms of participation of the peasantry of the county in social conflicts during the revolutionary events of 1905–1907 and 1917–1921 were also considered.

On the basis of micro-level sections, the integrated level systematizes the actual data on the vital activity and struggle for the land and the will of the peasantry of the separate district of the Dnieper Ukraine. The statistical calculations concerning the socio-economic situation of the peasants of the specified region are carried out, previously unknown facts of everyday life of the rural society are involved.

Based on the empirical material involved, it was concluded that the everyday life of the peasants of Zolotoniski County was characterized as typical for this category of Ukrainian society by features and by a certain regional specificity.

Key words: village, peasant, everyday life, land, land relations, crops, health care, rural education, social conflict, riots, uprising.

УДК 94 (477) «1917/1921»: 323.27:316.334.55 (045)

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-31-36

Г.Т. Капустян

доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії, історії держави і права Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

СЕЛЯНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (МАХНОВЩИНА) В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.

У статті досліджено селянський повстанських рух Півдня України – махновщину в контексті Української революції. З-поміж інших подібних явищ махновщина як селянський повстанський рух позначена організованістю, масштабністю, дисциплінованістю, військовою витівкою, практичним втіленням заявлених ідей селянами.

Ключові слова: селянство, повстанський рух, Українська революція, Махновщина, Махно.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що історичний феномен «революція» – це такий стан суспільства, коли в ньому відбуваються достатньо швидкі якісні зміни, які охоплюють політичний лад, соціально-економічні відносини, соціальну сферу. Політична революція обмежується переворотом у політичній сфері, соціальна революція охоплює відносини власності, соціально-економічні підвалини суспільного життя. Як наслідок, суспільство виходить на якісно новий рівень політичної і соціально-економічної організації. Водночас національні революції – це передусім революції політичні, під час

яких задля її успішності вони повинні вирішити певне коло соціально-економічних питань. Конкретні умови національної революції визначають співвідношення в ній державотворчих і соціально-економічних аспектів. Важливо, щоб останні відбувалися в контексті державотворення, без втрати з ними зв'язку. Інакше соціальний аспект революції може перетворитися в самодостатній із небезпекою протиставлення державотворенню [1, 14-15].

Українська революція 1917 – 1921 рр. певним чином збігається в часі з «селянською революцією 1902 – 1922 рр. ... – і, як стверджував професор В. Данилов, – на основі якої розгортались всі інші соціальні і політичні революції, в тому числі і більшовицька революція в жовтні 1917 р.» [2, 8]. Відомо, що у Харківській та Полтавській губерніях відбулися значні селянські повстання 1902 р. Селянські протестні рухи стали передвісниками революції 1905 – 1907 рр.

Соціальна картина тогочасної України свідчить про переважаючий селянський чинник. Незавершене аграрне реформування десятиліттями впливало на характер суспільно-політичних настроїв в українському селі. Падіння російського самодержавства в 1917 р. посилює селянську надію зреалізувати споконвічне селянське гасло «Земля і воля!» На цій основі в Україні активізується селянський повстанський рух.

Відразу після Жовтневого перевороту розпочинається кампанія вторгнення більшовицьких урядів в Україну. Основу такої експансії становило прагнення більшовиків підпорядкувати під власний централізований вплив селянство – постачальника зерна, носія української ідентичності.

У вирі Першої світової війни опинились усі тогочасні імперії. Англії, німці, французи сприяли здійсненню крупних вирішальних операцій на Заході. На Сході ж війна носила досить радикальний характер в політичному, національному, соціальному аспектах. Оскільки доля імперій і народів, підпорядкованих їм чи конфліктуючих з ними і один з одним, миттєво виявилась тісно пов'язана з наслідком війни. На Сході війна несла більше ідеологічне навантаження. Там вона здавалась «від початку війною за свободу народів» [3, 147].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідник махновського руху М. Кубанін вважав, що найбільшу політичну активність виявили ті області України, які протягом 1905-1907 рр., а також і у 1917 р. були найбільш революційними. Так, на Півдні України селянство було заможніше, аніж в інших регіонах. У їх господарствах застосовували більше сільськогосподарських машин, вони вирощували хліб на продаж. Поміщицьке землеволодіння гальмувало господарську активність селян. Тому після падіння російського самодержавства вони масово долучились до «чорного переділу» [4].

Мемуари більшовика В. Антонова-Овсієнка, командуючого Південним фронтом Червоної армії, звертають увагу на стійкість махновських загонів у боротьбі з А. Денікіним, на військовий талант Н. Махна [5]. Переконалим захисником махновського руху виступив його активний учасник, колишній ідейний наставник Н. Махна – П. Аршинов (Марін). Фактично він був першим історіографом, який симпатизував селянському повстанському рухові. Цінність праці

П. Аршинова у тому, що автор, будучи активним учасником подій, зміг використати оригінальні документи органів військово-політичного керівництва махновської армії. П. Аршинов характеризує політичну програму махновців, є першим біографом соратників Н. Махна [6].

Зарубіжна історіографія також надавала позитивну оцінку постаті Махна і його рухові [7].

Новим етапом в історії вивчення махновського руху стали 1990-і рр. – початок XXI ст., як у Росії [8] так і в Україні [9].

Освою новітньої різнопланової історіографії махновського руху складає новий збірник документів «Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918-1921: Документы и материалы», опублікований у 2005 р. [10]. Документи збірника руйнують усталений образ Н. Махна, сформований радянською історіографією, кінематографом та художнім словом.

Мета. Важливим видається дослідити причини визначного селянського махновського повстанського руху на Півдні України, його особливості на тлі загальноукраїнських питань, розмах, вирішення на практиці актуальних для селянських трударів проблем.

Виклад основного матеріалу. Селянський повстанський рух на Півдні України у 1918–1921 рр., який отримав назву у сучасників та істориків за прізвиськом його керівника – Нестора Івановича Махна, є одним із ключових для розуміння суті й наслідків Української революції 1917–1921 рр. Махновщина – невід'ємний складник Української революції, яка своїми коріннями виходить у дореволюційну епоху, ферментована німецькою окупацією, більшовицькою експансією, загрозою білої контрреволюції, «воєнно-комуністичною політикою» більшовиків.

Успіх справи значною мірою забезпечується силою впливу лідера, його особистими рисами. Саме у цей складний час до України, у рідне Гуляйполе повертається Н. Махно. Тут він створює «Чорну гвардію» і приступає до практичних дій щодо розв'язання аграрних проблем. У серпні 1917 р. він розігнав поміщиків та колоністів і поділив землю між селянами. За це він отримав заслужений авторитет у середовищі трудового люду [11]. Селяни обирають його «батьком». Гуляйполе і вся південна Україна стали потужним осередком селянської революції, яка охопила територію з населенням у 2 млн. осіб. Тут змогли протистояти як «білим» так і «червоним» і створити вільну «Махновію». Її учасники проявили ефективну політичну активність, селянську самодіяльність і воєнну винахідливість.

Селянські повстанці під проводом Н. Махна виробили власний варіант вирішення аграрного питання. Вони послідовно втілювали в життя гасло селянської революції про зрівняльний перерозподіл землі й вільне на ній господарювання. Про це було задекларовано Селянським Союзом ще у 1905 – 1906 рр. Так, делегати II районного з'їзду повстанців Олександрівського повіту Катеринославської губернії (10-19.02. 1919 року) прийняли резолюцію. У ній мовилося про те, що земельне питання остаточно може бути вирішеним тільки на Всеукраїнському з'їзді селян. Учасники з'їзду виступили проти приватної власності на землю, дотримуючись принципу «земля нічия» і користуватися нею можуть тільки ті, хто безпосередньо працює на ній і обробляє її власною працею [12].

Махновську ідеологію, навіть за широкого використання російської мови і гасел інтернаціоналізму, жодним чином не можна вважати антиукраїнською. В середовищі повстанської армії, в умовах боїв та походів формувалася «український анархізм» – національна форма вчення, заснована на взаємопроникненні ідей теоретичного анархізму, народного світогляду і запорозьких традицій. Селяни бачили в махновському русі відродження народних суспільних інститутів і форм управління козацьких часів. Територія і спадковість поколінь основної маси його учасників додатково підтверджують цю тезу. Н. Махно називав очолюваний ним рух не інакше, як «Українською Революцією».

Н. Махну вдавалося утримувати високу дисципліну та порядок у лавах повстанської армії завдяки демократичним устоям, що були покладені у її першооснову. Він – «Батько», обраний народом, користувався високим авторитетом, повагою і довірою повстанців. Його накази застерігали і попереджували про наслідки у разі невиконання.

Селянський повстанський рух Махновщина різнився від інших повстанських рухів того часу власною програмою, організованістю, відповідним озброєнням, обмундируванням. У Революційно-повстанській армії (РПА) імені Батька Махна надавалось багато уваги дисципліні, порядку, моральності повстанців, культурно-просвітницькій роботі.

Звертаючись до селян Новоспасівки 18 березня 1920 р. махновці наголошували на тому, що «капіталісти і поміщики тримали трудящих у темряві, не допускали їх у середні і вищі школи, щоб таким чином темну масу було легше експлуатувати» [13, 324].

Головна ціль повстанського руху полягала у досягненні «безвладного трудового співжиття, позбавленого дармоїдів і комісарів-чиновників...», у запровадженні вільного радянського ладу. Без влади більшовиків, без тиску будь-якої партії». «Батько» покладав великі надії на людей «книжних»: «А ви, письменні, що навчались до ладу, звільняйте людей бідних та давайте поводу» [13, 338].

Досліджуючи оригінальну документацію штабу РПА імені Батька Махна, зокрема накази безпосередньо Н. Махна і його соратників, звертає на себе увагу їхнє бажання залишити після себе добру пам'ять серед народу. Зміст документів свідчить про те, що повстанці вірили в успіх «великої третьої соціальної революції». Так йшлося про це у резолюції, прийнятій з'їздом селян, робітників та повстанців 28 жовтня – 2 листопада 1919 р. [13, 231]. З'їзд визнав, що суттю цієї революції є протест широких селянських і робітничих мас проти диктатури насилля і гніту будь-якої політичної партії й політичної влади. З'їзд вважав, що шляхом всенародної збройної боротьби селяни та робітники повинні повсюдно створити вільні суспільно-економічні організації, об'єднати їх і побудувати життя на «засадах вільної суспільно-політичної організації; через внутрішню організацію і внутрішнє будівництво власного дійсно вільного і дійсно нового життя» [13, 231].

Командири вимагали від повстанців дотримуватися високої моральності. Про це свідчили їх накази: «Зобов'язую усіх повстанців до складу групи негайно припинити гру в карти на гроші чи речі, –

наказував командир ударної групи військ імені Батька Махна Петренко в наказі № 1 від 14 листопада 1919 року, – і строго-настрою стежити за тим, щоб партизанськи-повстанці не вживали спиртних напоїв...»

Товариші повстанці мають усвідомити, що усілякий протизаконний виступ запламує нас назавжди і підштовхне до загибелі. Якщо доведеться реквізувати і конфіскувати, то не окремим особам, а заявляти своїм командирам і особам, уповноваженим для цього, щоб попередити бандитизм. – Наказ закінчувався закликком. – Товариші повстанці! Стежте за цією підлогою, бийте і виганяйте їх з нашої братньої родини... намагайтесь заслужити симпатію у середовищі народу своєю поведінкою, не вживайте грубих слів і висловів, не сваріться, поведіть себе як громадяни вільної країни» [13, 256-257].

Жорстокі умови воєнного часу безцеремонно втручалися в особисте життя мирних громадян. Перед повстанцями ставилося завдання нівелювати вплив воєнного лихоліття для мешканців територій можливих дислокацій махновців. Про це свідчить бюлетень №118 від 6 липня 1921 р. таємно-інформаційного відділу РНК УСРР про махновський рух: «Кінним складом банда постачається за рахунок обміну з селянами, до речі махновці за одного свіжого коня віддають двох своїх зморених... Розраховуються махновці з селянами грошима і цукром... Махновці дотримуються надзвичайно мирної політики стосовно селянства. Махно в наказі від 2-го червня забороняє грабувати села (в наказі – «не підлягає конфіскації») і, навіть, вилучати з вітряних млинів зерно і комбікорм, погрожує розстрілом при невиконанні. Селяни відповідали махновцям співчуттям та доброзичливістю. – ... сільські мешканці захоплено зустрічають махновців (наприклад в Охтирському повіті Харківської губ.), села постачають їх продовольством, дуже часто селянство надає їм суттєву допомогу, інформує про дислокації червоноармійських частин і усіляко опікується раненими бійцями, які залишаються в селах» [13, 645].

Входячи до населеного пункту, повстанцям РПА імені Батька Махна наказувалось: «Усім командирам і начальникам команд зобов'язую строго стежити за повстанцями, щоб не виїздили з лав і щоб не роз'їжджали по городам і баштанам... на це є дороги... В селах «не проводити конфіскацій в хатах комнезаможних селян, якщо на це не отримано дозволу із Штабу і не були здійснені слідчі дії стосовно їх злочину» [14, 8].

Ідея відновлення порядку поширювалася скрізь. Так, повстанський комендант міста Бердянська у наказі від 14 жовтня 1919 р. попереджав повстанців і мешканців міста: «Усім товаришам повстанцям платити за вхід до театру... Наказую усім власникам будинків... привести в триденний термін будинки і прилеглі території до відповідного санітарного стану» [13, 866].

Наказ №1 від 12 серпня 1919 р. по 1-му Катеринославському повстанському полку спрямовував на жорсткі заходи стосовно тих, хто виробляв і споживав спиртне: «Товариші повстанці! Наказом командуючого армії Батька Махна наказується протягом двох днів з моменту проголошення цього наказу ліквідувати усі самогонні апарати. Усіх п'яних повстанців затримувати,

роззброювати і відправляти в розпорядження Батька» [13, 866].

В усі часи владні сили не були зацікавлені в просвітительстві народних мас. Н. Махно і в цьому йшов у протиріччя з класикою владного олімпу. 14 листопада 1920 р. (часи чергового союзу командуючого РПА імені Батька Махна з більшовиками) Рада революційних повстанців України (махновців) поставила вимогу перед Штабом Південного Фронту «надіслати наукову літературу до лекцій з історії, по робітничому і селянському питанню, по анархізму, соціалізму, а також революційні п'єси: Горького – «На дні», «Враги», «Мирабо», «Жань и Мадленко», Белого – «Безработные», «Степняки» і «Непогребенные», Дмітрієва – «Рабочая слободка» [13, 525].

Дотримання порядку, дисципліни, шанобливого ставлення до трударів підпорядковувалось великій меті повстанського руху. Порушення правил і норм співжиття у РПА імені Батька Махна суворо каралось. Про це свідчили і опоненти Н. Махна: «Дисципліна надзвичайно строга: за невиконання бойового наказу, за боягузство – розстріл, за дрібні провини – б'ють. Власного комскладу повстанці бояться, накази виконують беззастережно. Комсклад переважно унтер-офіцери і підпрапорщики старої армії, колишні офіцерів всього три. Комсклад має добру бойову підготовку і великі практичні навички партизанської війни. До командирів полків призначення виборне, але зустрічається і призначення» [13, 489].

Принципи порядності й справедливості – важливі складники майбутнього суспільства, до якого прагнули повстанці: «Заперечуючи державу і владу, махновці висувають нові форми державного і суспільного життя, а саме безвладні федерації економічних організацій... які регулюють економіку, опікуються виробництвом, товарообміном, розподілом і транспортом для усієї держави... Усі фабрики, заводи, землі передаються в руки виробничих професійних союзів, які не виконують вузьких професійних зобов'язань – захист труда робітників, розпоряджаються усім народним добром. Повстанці-махновці борються за повну самостійність і свободу України. Їх найближчою метою є знищення Денікінської армії і установа Української Безвладної Трудової Федерації», – гласив зміст листівки «За що борються махновці!» [13, 290-291].

Прагнення махновців покращити життя трудового люду знаходило підтримку у його середовищі. Про це писав французький публіцист Стефан Роже: «Усе населення села Молочанське зібралось на майдані біля церкви, оскільки ні за популярністю, ні за заслугами не було рівних Махну. Як тільки він виїхав на коні – звідусіль аплодували. Уже те, яким чином Махно прибув на зустріч, коли він вітав усіх посмішкою, стало народу зрозумілим, що це розумна людина, з характером вождя, що він такий же пролетар як і ми, що він справжній друг, його надихає велика любов до тих, хто страждає і горить ненавистю до пригноблених... Саме тоді, коли він спускався з трибуни, розпочалися овації: «Нехай живе революція!», «Геть буржуазію!» «Нехай живе Махно!» Тоді я зрозумів наскільки велика і заслужена була популярність Махна на Україні. Вождь великого масштабу, в першу чергу пролетарій і революціонер,

ним захоплювався народ, – таким я побачив Махна» [13, 143].

Ідеї махновського руху були надзвичайно популярні також у середовищі червоноармійців, адже вони переважно були вихідцями із селян, які часто поповнювали їх лави. Про це свідчить телеграма Орлова – помічника командира Української запасної армії Головному Політичному Управлінню РВС Республіки: «Агітація махновців поступово і зовсім непомітно почала проникати не тільки в народні маси селянства, але і червоноармійські лави... один із полків військ Внутрішньої служби почався розпадатися» [13, 519].

Н. Махно власним способом життя підтверджував на практиці ідеали справедливості: «Махно і його штаб живуть надзвичайно скромно, бандитизм не помітний», – зазначав Антонов-Овсієнко, командуючий Українським фронтом (2.05. 1919 р.) [13, 129].

Екстремальні умови селянського повстанського повсякдення, зумовлені подіями воєнного часу, вимагали відповіді на питання щодо внутрішньої саморганізації й управління суспільством. Глибока переконаність всенародно обраного селянського лідера Батька Махна про необхідність створення Селянської республіки знаходила щирі підтримку у селянському середовищі. Вічні загальнолюдські цінності «земля», «правда» і «воля» склали основу Гуляйпільської «єдиної братньої сім'ї робітників і селян», управління якою могли б здійснювати трудові ради, «котрі б перебували поза тиском будь-якої партії», вільно обирались на безпартійній основі [13, 74].

Програма махновського руху передбачала створення радянського ладу, основу якого склали принципи народного самоуправління [13, 12]. Вільні, виборні безпартійні ради мали б забезпечувати функціонування як господарського, так і громадського життя, захищати інтереси народу, а «не різних вузько партійних комісарів, які нав'язували зверху свій партійний гніт» [13, 84].

Майбутнє облаштування народного самоуправління обговорювалось на представницьких форумах Гуляйпільського району за особистої участі Батька Махна. В дискусіях 2-го Гуляйпільського районного з'їзду фронтовиків, Рад і підвідділів (2-16 лютого 1919 р.) зазначалося різке несприйняття диктату будь-якої політичної партії в роботі Рад як органів місцевого самоуправління. Так, селянин Чорнокнижний говорив з цього приводу про таке: «Ми безпартійні повстанці, піднялись на повстання проти усіх наших гнобителів, не допустимо нового закріпачення, від будь-якої б партії воно не виходило. Скажемо усім нашим ворогам: «Геть з дороги!» Ми самі в змозі побудувати власне вільне життя...» [13, 73-74]. Селянин Серафимов говорив про таке: «Ще не закінчена боротьба з контрреволюцією, що наступає звідусіль, як перед нами виростає нова загроза – загроза партійна, більшовицька, яка створює для нас нові ланцюги державно-більшовицькі. Більшовицький уряд намагається переконати, що служить інтересам робітників і селян, що воно несе звільнення трудящим. Воно називає себе «соціалістичним», яке працює під гаслом «соціальної революції». Але навіщо воно прагне владарювати над нами зверху зі своїх кабінетів? Товариші, ми знаємо від наших братів із Великої Росії

яку там більшовики творять революцію... Ми знаємо, що там у народа немає свободи, що там владарює партійна наруга, більшовицький хаос, насилля комісародержавія. І коли така партія намагається надати і нам на Україні такі «свободи», то ми не потребуємо таких учителів та опікунів, ми не потребуємо диктаторів, ми самі собі в змозі влаштувати нове життя» [13, 74].

Учасники форуму закликають селян влаштувати дієві Ради, делегуючи до їх складу ініціативних і відповідальних товаришів. Повстанець-анархіст Бойко закликав створювати «Ради, які б перебували поза усілякими партіями» [13, 74]. Головуючий Веретельников, звертаючись до делегатів у своїй полум'яній промові, закликав селян створити селянські, економічні, безпартійні, вільно обрані Ради, «направляти до них чесних товаришів, які розуміють ваші інтереси... гуртуватись міцно навколо цих селянських економічних організацій, не дозволяти нікому ззовні заважати будівництву вашого життя» [13, 79].

Ідея народного самоуправління втілювалась у практику повсякденного життя. Делегат Гончаренко від Покровської Ради говорив: «Облаштування нового життя іде у нас швидкими кроками. Хліб увесь взято на облік, шкіряний завод перейшов у відання Ради і працює успішно. Організовані зброярська і чоботарські майстрні, які працюють для потреб трудящих, які борються на фронті для звільнення трудового люду від гніту і закабалення. Організована допомога для родин товаришів, які загинули на фронті» [13, 76]. Делегат Жовнер від Успенської ради повідомляв, що Рада взяла увесь хліб на облік і по-можливості допомагає матеріально незабезпеченим селянам [13, 76].

З метою формування і розподілу бойових сил на місцях організувались воєнно-революційні ради, де питанням самодисципліни, внутрішнього порядку серед повстанців приділялась достатньо велика увага. У виступі Батька Махна підкреслювалось, що після відходу авантюриста Керенського (і кампанії) «управління державою перейшло в руки трудового народу у формі вільно обраних Рад», однак, пізніше монополію на них оголосила партія більшовиків: «Хто не був запатентований як більшовик, той не міг уже більше бути в Радах, сприймали його як ворога народу» [13, 80]. Перші місяці правління більшовиків засвідчили їх справжні цілі й методи, подібні до правління царського уряду: «більшовицькі «надзвичайки» і царська охрнка, продовольчі загони і комітети бідноти, куди обирається хто завгодно, тільки не трудящі». Форми і методи правління царського самодержавства і радянських більшовиків аналізувались делегатами, які приходили до висновку: «Влада Радам! Геть комісародержав'я!» [13, 82].

Делегати з'їзду фронтників Рад і політвідділів надали принципову оцінку діяльності радянського уряду: «Радянський уряд Росії і України своїми наказами і декретами прагне будь-що забрати у місцевих Рад робітничих і селянських депутатів їх свободу самодіяльності. Нами не обрані, але урядом призначені політичні і різні інші комісари спостерігають за кожним кроком місцевих Рад і безпощадно розправляються з тими товаришами із селян і робітників, які виступають на захист народної свободи проти представників центральної влади. Вони

називають себе робітничо-селянським урядом Росії та України, сліпо ідуть на поводу у партії комуністів-більшовиків, які у вузьких інтересах своєї партії, проводять ганебне непримириме цькування усіх інших організацій. Прикриваючись гаслом «диктатури пролетаріату», комуністи-більшовики оголосили монополію для своєї партії, вважаючи усіх інакомислячих контрреволюціонерами» [13, 86-87].

Заперечуючи державу і владу, «махновці висувають нові форми громадського життя, а саме: безвладні федерації економічних організацій. Ці федерації... є лише економічними регулюючими органами, у віданні яких виробництво, товарообмін, розподіл і транспорт усієї країни». Замість регулярної армії – створена міцна Повстанська армія з виборним командним складом [13, 291].

Ідея народного самоуправління, яку проповідували махновці, і спроби втілити її на практиці, захопила чималу народну аудиторію. Про це змушені заявляти представники місцевих компартійних органів: «В день святкування третьої річниці Жовтневої революції відрядженими агентами було організовано ряд мітингів у селах, водночас ними було організовано волревкоми і комнезами. Однак, підйому революційного духу у дні торжества, на жаль не помічено. Пояснюється це різко вираженою підтримкою з боку селян Батька Махна». (Із телеграми завідувача інформаційно-інструкторським підвідділом Бердянського повіткому КП(б)У Сафронова 18.XI.1920р.) [13, 529].

Висновки. Період Української революції позначився масштабною селянською участю. З-поміж інших селянських рухів махновщина як вираз селянського протестного руху вирізняється своєю організованістю, масштабністю, дисциплінованістю, військовою витівкою, практичним втіленням заявлених ідей селянами. Зародження, розвиток ідея народного самоуправління у формі вільно обраних безпартійних Рад знаходило широку народну підтримку. Незнищенна життєдайність захоплюючого суспільного феномена – махновщина посіла гідну нішу в історичній пам'яті українського народу.

Список використаної літератури та джерел:

1. Ф.Г.Турченко, Г.Ф.Кривошея. *Магістралі і глухі кути Української революції// Українська революція 1917-поч. 1918 рр. Проблеми, пошуки, узагальнення.* – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – С. 14-15.
2. Виктор Данилов. *Крестьянская революция в России, 1902- 1922 // Материалы конференции «Крестьяне и власть», Москва – Тамбов, 1996.* – С. 8.
3. Грациози А. *Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933/ Андреа Грациози.* – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 147.
4. Кубанин М. *Махновщина. Крестьянское движение в степной Украине в годы гражданской войны.* – М., 1928.
5. Антонов-Осеенко В.А. *Записки о гражданской войне. Т.1-4.* М.; Л., 1930-1933.
6. Аршинов П.А. *История махновского движения (1918-1921).* Запорожье, 1995.
7. Волин В.М. *Разъяснение: По поводу ответа Н.Махно. Париж, 1929; Николаев А.Ф. Первый среди равных. Демпюит, 1947; Menzies M. Makhno. Paris, 1972; Molet M. Nestor Makhno in the Russian Civil War. London, 1982; Skirda A. Les Cosaques de la Liberte. Paris, 1985; Skirda A. Nestor Makhno, Les Cosaques de la Liberte (1888-1934). Paris, 1999.*
8. Див.: Комин В.В. *Нестор Махно: мифыи реальность.* Калинин, 1990; Мосиаш С.П. *Одиссея батьки Махно.* М.,

2002; Семанов С.Н. Махно: Подлинная история. М., 2001; Шубин А.В. Махно и махновское движение. М., 1998.
 9. Верстюк В.Ф. Комбриг Нестор Махно. К.: институт історії (препринт), 1990; В.Ф. Верстюк. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918-1921). К. Наукова думка, 1992; Ермаков В.Д. Махновщина: некоторые социально-бытовые аспекты повстанческого движения крестьян Украины // Социологические исследования. 1991. – №3. – С. 76-86; та ін.
 10. Т.Шанин, В.Кондрашин, Н.Тархова. Введение // Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918-1921: док-ты и материалы / Серия: Крестьянская революция в России. 1902-1922гг./ Док-ты и мат-лы/ Под ред. В.Данилова, Т.Шанина/ А.Т.Капустян – ответ. сост. – М.: РОССПЭН, 2006. – С.7.
 11. Волковинський В. Нестор Махно/ Історія в особах: XIX-XX ст. – К., 1995 – С. 298.
 12. Телицын В.Л. «Бессмысленный и беспощадный»? Феномен крестьянского бунтарства 1917-1921 годов.. – М., 2003. – С.13.
 13. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918-1921: док-ты и материалы / Серия: Крестьянская революция в России. 1902-1922гг./ Док-ты и мат-лы/ Под ред. В.Данилова, Т.Шанина/ А.Т.Капустян – ответ. сост. – М.: РОССПЭН, 2006. – С.324.
 14. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – С. 658. Приказы, предписания, воззвания махновской «Революционно-повстанческой армии Украины», боевых и повстанческих частях УНР. – 9.02. – 22. 08. 1921г. – 34 арк.

References:

1. F.H.Turchenko, H.F.Kryvoshej. Mahistrali i hluxi kuty Ukrayins "koyi revolyuciyi // Ukrayins "ka revolyuciya 1917-poch. 1918 rr. Problemy, poshuky, uzahal" nennya. – Zaporizhzhya: Prosvita, 1998. – S. 14-15.
 2. Vyktor Danylov. Krest "yanskaya revolyuciya v Rossyy, 1902- 1922 // Materyaly konferencyyu «Krest "yane y vlast"», Moskva – Tambov, 1996.– S. 8.
 3. Hrachyozy A. Velykaya krest "yanskaya vojna v SSSR. Bol "shevyky u krest "yane. 1917-1933/ Andrea Hrachyozy. – М.: РОССПЭН, 2008. – S. 147.
 4. Kubanyn M. Махновщина. Krest "yanskoe dvyzhenye v stepnoj Ukrayne v hody hrazhdanskoj vojny. – М., 1928.
 5. Antonov-Oseenko V.A. Zapysky o hrazhdanskoj vojne. T.1-4. М.; L., 1930-1933.
 6. Arshynov P.A. Ystoryya махновскоho dvyzhenyа (1918-1921). Zaporozh "e, 1995.
 7. Volyn V.M. Raz'yasnenye: Po povodu otveta N.Mахno. Paryzh, 1929; Nykolaev A.F. Pervyy sreyu равных. Detroit, 1947; Menzies M. Makhno. Paris, 1972; Molet M. Nestor Makhno in the Russian Civil War. London, 1982; Skirda A. Les Cosaques de la Liberte. Paris, 1985; Skirda A. Nestor Makhno, Les Cosaques de la Liberte (1888-1934). Paris, 1999.
 8. Дув.: Комун V.V. Nestor Махно: тyфyтy real "nost". Kalynyn, 1990; Mosyyash S.P. Odysseya bat "ky Махно. М., 2002; Семанов С.Н. Махно: Подлинная история. М., 2001; Шубин А.В. Махно у махновское движение. М., 1998.
 9. Verstyuk V.F. Kombryh Nestor Махно. К.: институт історії (preprynt), 1990; V.F.Verstyuk. Махновщина: Selyans "kuj povstans "kuj рух на Украyini (1918-1921). К. Naukova dumka, 1992; Eрмаkov V.D. Махновщина: некоторые social "no-бытовые аспекты povstancheskoho dvyzhenyа krest "yan Украyны // Socyolohycheskye yssledovanyа. 1991. – №3. – S. 76-86; та ін.
 10. T.Shanyn, V.Kondrashyn, N.Tarxova. Vvedenye // Nestor Махно. Krest "yanskoe dvyzhenye na Украyне. 1918-1921: dok-ty y materyaly /Seryа: Krest "yanskaya revolyuciya v Rossyy. 1902-1922hh./Dok-ty y mat-ly/ Pod red. V.Danylova, T.Shanyna/ A.T.Kapustyan – otvet. sost. – М.: ROSSPЭN, 2006. – S.7.
 11. Volkovyns "kuj V. Nestor Махно/ Istorya v osobax: XIX-XX st. – К., 1995 – S. 298.
 12. Телицын В.Л. «Бессмысленный и беспощадный»? Fenomen krest "yanskoho buntarstva 1917-1921 hodov.. – М., 2003. –

S.13.

13.Nestor Махно. Krest "yanskoe dvyzhenye na Украyне. 1918-1921: dok-ty y materyaly /Seryа: Krest "yanskaya revolyuciya v Rossyy. 1902-1922hh./Dok-ty y mat-ly/ Pod red. V.Danylova, T.Shanyna/ A.T.Kapustyan – otvet. sost. – М.: ROSSPЭN, 2006. – S.324.

14.ЦДАГО Украyны. – Ф.1. – Оп. 20. – S. 658. Pрыказы, predpysanyya, vozzvanyya махновскоj «Revolycyonno-povstancheskoj armyy Украyны», боевых y povstancheskыx chastyax UNR. – 9.02. – 22. 08. 1921h. – 34 арк.

H. Kapustian

PEASANT AND REBELLIOUS MOVEMENT IN THE SOUTH OF UKRAINE (MAKHNOVSCHYNA) IN TERMS OF UKRAINIAN REVOLUTION 1917-1921

The article covers a peasant insurgency movement in the southern Ukraine, including the term of Makhnovschyna in the context of the Ukrainian revolution of 1917-1921 as well as the Peasant revolution of 1902-1922. The attempt to compare the forms and methods of a struggle in the Sich Riflemen Army and the Revolutionary Insurgent Army of Makhno has been made.

Ukrainian Revolution of 1917-1921 coincides with the "peasant revolution" of 1902-1922 at the same time. At that time, the peasantry was the main social strata in Ukraine. The peasants were dissatisfied with the incomplete agrarian reforms and this influenced the nature of socio-political mood in Ukrainian villages. The fall of the Russian Empire in 1917 intensified the peasant's hope of implementing the peasant slogan as "Land and Freedom!" The peasant uprising movement intensified on this basis in Ukraine.

Immediately after the October coup, the Bolshevik government was repeatedly invading Ukraine. The basis for such an expansion was the desire of the Bolsheviks to get the peasantry under their influence. The peasantry was the main supplier of grain and a bearer of Ukrainian identity.

Socio-economic development of Ukrainian regions had a number of features that significantly influenced the development of socio-political situation on the ground. In the South of Ukraine, a massive rebel movement under the leadership of Nestor Makhno got their roots. Makhno time is distinguished by its organization, scale, discipline, military art, the embodiment of peasant ideals in practice.

Peasants saw in the Makhno movement the revival of popular social institutions and forms of governance in the times of the Cossacks. The ideas of the Makhno movement were extremely popular and supported in the peasantry. The fascinating social phenomenon of Makhno took a place of honor in the historical memory of the Ukrainian people.

Key words: peasantry, rebel movement, Ukrainian revolution, Makhnovschyna, Makhno.

УДК: 477.43/44»18/19»–058.237

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-36-40

A. I. Kasjan

кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ВОЛОСНІ СХОДИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

У статті розкрито особливості функціонування волосних сходів Правобережної України. Автором доведено, що волосний схід не став тим головним розпорядчим органом, що передбачало тодішнє законодавство. Головними причинами цього стала